

13. Yaspers K. *Smysl y naznachenye ystoryu*. Moskva: Respublyka, 1994. 528 s.

14. Frye N. *The Great Code. The Bible and Literature*. New York – London: Harcourt Brace Jovanovich Publishers, 1982. 262 r.

УДК 821.161.2

Віра Качмар

доц.канд.філол н.

(м.Івано-Франківськ)

Іванна Волосянко

викл.кафедри, аспірантка

(м.Івано-Франківськ)

DOI 10.25128/2617-3427 20.52.07

Психологія наративного дискурсу малої прози Уласа Самчука

Анотація. У статті досліджуються психологічні аспекти оповідної манери викладу в малій прозі Уласа Самчука. Зокрема, звернено увагу на видові форми наративного дискурсу, визначено їхню складову та проаналізовано авторську наративну техніку. Здійснено наратологічний аналіз організації наративного дискурсу як форми художньої комунікації між наратором та реципієнтом й визначено різні типи наративних моделей на основі дистанціювання наратора від персонажів. З'ясовано роль і місце символів. Проаналізовано вплив часових констант на психологічну картину тексту.

Ключові слова: наратор, оповідна манера, психологізм, гомодієгетичний наратор, дієгезис, реципієнт, новела, символ, хронотоп.

The article explores the psychological manners of presentation in the small prose by Ulas Samchuk.

The naratological analysis of the organization of discourse on what forms of artistic communication between the narrator and the recipient is carried out And different types of narrative models are determined based on the distance of the narrator from the characters. The role and place of the characters are clarified. The influence of time contacts on the psychological picture of the text in analyzed.

Keywords: *narrator, narrative manner, homologue narrator psychology, diegesis symbolized chronotope.*

На думку В.Лиса, українська література має чимало письменників, які за «природою своєї творчості - новатори», але є й такі, котрі нічого новаторського в літературу не вносять, однак залишаються в ній назавжди, «бо вміють розповісти про свій народ, край, у якому народились і виросли, його людей якимось так, що та розповідь сама по собі стає відкриттям і незвичайним пізнанням народного характеру, його самобутності - та так, що не зачаруватися неможливо. Такою є творчість Уласа Самчука» [8]

Постановка наукової проблеми. Поряд із романом-спалахом «Волинь», який справедливо називають «літописом українського життя» (власне визначення автора), домінуюче місце посідають і малі епічні жанри: оповідання, новели, нариси. Саме в них знаходимо новаторські пошуки письменника, який по-мистецьки експериментує на оповідних рівнях: накидання історичних наративів, сумісних із самосвідомістю українського народу; комунікація наративних рівнів (екстратекстуального рівня автор-читач).

Аналіз дослідження. Сьогодні літературна спадщина ХХ століття здобула шанс комплексного системного вивчення та стала предметом пильної уваги українських учених: А.Ткаченка, Т.Салиги, М.Ткачука, С.Хороба, С.Бородіци, Т.Ткаченко, І.Немченка, І.Руснак, С.Пінчука, Д.Донцова, І.Коменярської, Я.Поліщука, Р.Голода та ін. Концепції модерністських пошуків Уласа Самчука представлені у дослідженні Т.Ткаченко; архитипна парадигма проаналізована І.Руснак; ідейно-тематичні домінанти та жанрові моделі розглядав Г.Семенюк. Чимало уваги науковці приділяли окремим оповіданням письменника, зокрема М.Цибуковська, Н.Мафтин, М.Пангелова та ін.

Однак, окремого дослідження щодо психологічної константи оповідної манери письма Уласа Самчука немає.

Мета нашої статті полягає у дослідженні психології нарративного дискурсу малої прози Уласа Самчука.

Виклад основного матеріалу й отриманих результатів дослідження.

Улас Самчук є творцем «потужного нарративу» про національне життя (І.Руснак), майстром епічних полотен, таємниця яких прихована у внутрішній психології нарративу, що передовсім виявилася в аспектах «відчування», «бачення», «сприймання», «виявлення» певних явищ і подій, які відтворені в збірці новел «Віднайдений рай».

До збірки ввійшло дев'ять творів, що за стильовою ознакою нагадують імпресіоністичне мислення, в якому автор не боїться бути незрозумілим чи непопулярним[2].

В оповіданні «Віднайдений рай», яке й дало назву збірці 1936 року, домінує суб'єктивна манера оповіді, яка зумовлена інтересом до внутрішнього світу людей, а також «розуміння життя як сукупності різних світоглядів і засадничих орієнтирів [5,с.200]. Такий нарратив дозволяє осмислювати реальність, пристосовуючись до неї, оскільки він сам є частиною цієї реальності. Як зазначають Й.Брокмайер та Р.Харре, ми не отримуємо спеціальних інструкцій як оповідати історію Саме такий прийом використовує Улас Самчук. Дієгезис оповідання розпочинається зауваженням героя-розповідача, що дозволяє фіксувати зміст тексту у вигляді смислової схеми: «розуміння», «інтерпретація», «текст» та «досвід». «Відвідини мого найкращого друга, якого не бачив я шістнадцять років, залишили після себе щось незбагнуте. Вони вирвали мене з химерних витівок щоденного розбещеного буття»[7, с.31].Зацікавивши таким чином читача, за допомогою ретроспекції гомодієгетичний наратор подає передісторію цієї події, розповідаючи про воєнні будні «страшного 1915/16 року».

Оповідь від першої особи переконує читача в достовірності зображуваних подій, за допомогою наратора скорочується дистанція між читачем та автором, що дає змогу краще зрозуміти психологічний елемент дійсності. М.Гловінський такий тип нарративу назвав «нарація як

вимовлений монолог». При цьому відзначивши, що цей тип має характеризуватися діалогічною зверненістю до адресата, перевагою екзегезису над дієгезисом, поєднанням елементів казання (рос. «сказ») з риторикою [6,с.106].

Для реалізації свого художнього задуму, автор акцентує увагу на деталях, що краще розкриває внутрішній світ героїв, хоча, прямих маркерів у творі немає. «Коли ми, сірі, брудні, скорше викопирсані з землі каменюки, ніж люди, сиділи у глибоких звірячих норах, коли над нами і під нами гасала смерть, десь глибоко у нутрі наших сердець купчилася і випиналася назверх непомірна у своїй урочистій величності любов»[7,с.31]. Симфонію настроїв увиразнює роздвоєність почуттів головного героя, який водночас перебуває «тут» і «там»: «Час оголив її. Де і як розсипалися ті буйні, вихрясті кучері, що крила хрустка її нагося? Зате родилася кришталь, порцеляна, фотелі, килими, дружина і Тиран»[7,с.36].

Проте наратив розмикається ще більше, коли гомодієгетичний наратор зосереджує увагу читача на антагоністичній натурі Семена Плужника: «щоки горіли, як горить кухоль свіжого пива», «пара золотих зубів», «на череві хвилювався золотий брелок годинника». Цей успішний юрист таки віднайшов свій рай навіть в еміграції. Останнім ударом для оповідача-героя було знайомство з бібліотекою господаря «Мене охопив острах і ніяковість...бібліотека та...була лиш...деревляна» . Ця книжкова бутафорія виявилася штучною і беззмістовною, що ще більше підкреслило ницість життя Плужників. Такий об'єктивний наратив здатний не лише фіксувати зовнішні прояви емоцій героя, а й відтворювати його думки та почуття.

Новелістика Уласа Самчука хоча і вирізняється тематичним наповненням, однак наскрізним є любов до Батьківщини, ностальгія за рідним краєм та віднайдення раю.

Так, у творі «Моя осінь» наратив ведеться від першої особи, а іноді міркування наратора виражають авторське *alterego*. Отож перед реципієнтом розгортається картина

любовного трикутника, в якому чітко простежуються вічні психологічні дилеми між тілом і душею, матеріальним і духовним.

Як не дивно, гомодієгетичний наратор не засуджує, а тільки веде оповідь, при цьому дає можливість читачеві зробити певні висновки, хоча й зримо зневажає зарозумілість та зверхність. Та є те, що об'єднує трьох героїв - це Батьківщина. Як зауважує Т.Ткаченко, Улас Самчук не вживає назви країни, але ментальність викриває ті комплекси, які заважають наратору стати вільним у вияві почуттів, лікарю - зректися маски й образи до своєї «нікчемної раси», а жінці - звільнитися від тягара минулого та бути чесною із собою[9].

Неабияку роль у дієгезисі новели відіграє хронотоп. Події розгортаються протягом трьох осінніх місяців. І не випадково, адже автор зіставляє характер головної героїні, яка так нагадує осінь: золота, дужа, гаряча, зрадлива, чудова. Та згодом наратор очищає свої думки від гнітючої дійсності з приходом зими, яка дарує нові надії.

Новела наскрізь віталістична.Автодієгетичний наратив (термін Ж.Женетта, автодієгетичний наратив звужений до точки зору одного персонажа-наратора) побудований на вірі у відродження самобутньої України - «синього птаха». Він підкреслює, що досягнення мрії та спільної мети можливо тільки завдяки незламності земляків як на материку, так і в діаспорі, оскільки кордоцентризм українців унеможлиблює асиміляцію та знищення, примирення і підкорення, культивоване Європою: «Ми не вміли інакше жити. Ми не вміли бути людьми. Ми не вміли кинути свою атмосферу ... у глибині душі чули силу, якусь вищу силу, що не дозволяла нам отак просто з мосту кидатися в каламутні води» [3, с. 4]. Не випадково наприкінці твору увага наратора зосереджена на мапі, де він бачить синього птаха з відбитим крилом, який одночасно уособлює оповідача і країну.

Подібною тематично є новела «Розбита богиня», в якій психологія людських стосунків подається крізь призму переживання самого оповідача, який закохується в землячку

Ліду. Як виявилось, його любов є надуманою, так як він створив уявний образ жінки, яка не відповідала його запитам. Наратор вдається до методу зіставлення. Ліда в наративній канві уособлює образ України, яку потрібно захищати. Для головного героя ця жінка є богинею, яка наприкінці твору перетворилася на «каліку». Через власні помилки героїня горда розбита богиня залишається лише спомином осені для наратора.

Образ осені присутній майже в усіх новелах Уласа Самчука, і не випадково. Як згадує Марія Гарасевич у статті «Широкий письменницький діапазон Уласа Самчука» він письменник-мислитель. Він не лише пильно спостерігає те, що у світі й на його життєвому шляху та інтенсивно всім цікавиться: літературою, малярством, архітектурою, політикою тощо. Він все переосмислює, виробляючи власні погляди, приходячи до певних висновків і прогноз. Все, що схопило його око, чого торкнувся розум переходить ...через його філософське мислення. Це якась винятково сильна індивідуальність з чітко окресленою думкою. Його спостережливість феноменальна, а поле зацікавлення безмежне[1,с.135]. Отже, осінь - є символом «втраченого раю», який можна тільки згадувати, але не повернути.

Новелістика Уласа Самчука зацентрована на вітілізмі, який рецепіюється в архетип незнищеності духу, життєвості національного космосу. Для письменника важливим є не стільки колектив-маса, як одиниця-індивідуальність, яка є рушійною силою суспільства. Кожен текст, навіть той, де немає чітко зазначеної персони, проєктує або підказує якусь психіку.

Ми маємо справу не з поодиноким текстом, а з певним корпусом творів, де голос(нарація) озвучує цілу низку психологічних прикмет, жестів, моделей і стратегій. Можемо говорити про основне питання авторського самоокреслення та про такі похідні речі, як самоствердження або сумнів, цінування себе або заперечення себе, - одне слово, про цілу гаму психічних тропів[2, 388].

Доволі цікавим щодо оповідної манери є новела «Брат», в якій переважає форма діалогованого

нарративного монологу, адже відчутна установка на фіктивного адресата (герой подумки звертається до свого брата, згадує розмову з ним, спробує в пам'яті відтворити його образ «він був високим», «він посміхався», «гарно співав». Проте умовна діалогізованість нарративу лише інсценізується, вона не переходить межу свідомості наратора і цим самим краще розкриває свідоме і підсвідоме головного героя. Оповідач вдається до ретроспективного огляду історії героїв (братів), змальовує теперішній стан героя, аналізує його внутрішній душевний світ. Водночас відчувається певна іронія, зокрема в ставленні брата до своєї нелегкої долі: він посміхався, в його очах була правда, а за спиною смерть. В художньому світі новели важливим елементом є психологізм нарративу, світ людської душі, яку митець розглядав нібито під мікроскопом, освітлював страждання, розчарування, радість і смуток.

Наявний у творі і вічний символ Уласа Самчука «осінь». На початку оповіді осінь постає як символ надії: сонце, кленовий лист «тоді була осінь...небо урочисто-натхненне», але згодом набуває інших барв: «страшна осінь 1920 року». Моделювання роздвоєної психіки оповідача розкриває його внутрішній світ, крізь який пробивається ностальгія. Втрата близької людини протиставляється оптимістичному – героїзм та незламність брата, окреслюється ситуативна реальність «ніхто не плакав, бо нікому...». Такою для автора була Україна – втрачена і сплюндрована. Першоособова форма викладу, яка де-не-де переривається діалогічними короткими питаннями, увиразнює натуру самого митця, в якій вгадуються автобіографічні риси письменника.

Висновки. Новелам Уласа Самчука прикметні філософічність і глибокий психологізм, дослідження духовного світу людини у складних випробуваннях воєнної та повоєнної доби. Його проза наділена тематикою життя, смерті, драматизму та оптимізму. Отже, художній світ епічних творів письменника – неповторний універсум, де кожний з них висвітлює маловідомі грані творчої палітри У.Самчука –автора інтелектуально-волюнтариського дискурсу, майстра ускладненої форми малої прози.

Література

1. Білоус-Гарасевич М. Ми не розлучались з тобою, Україно: Вибране 1952-1998. Детройт, 1998. 768с.
2. Грабович Григорій. Голоси української еміграційної поезії. *До історії української літератури. Дослідження, есе, полеміка*. К.: Основи, 1997.-604с.
3. У Самчук. Слово письменника. *Волинь*. 1942. 7 січня. С-4
4. Женетт Ж. Фигуры. В 2-х томах. Т.1. М.: Изд-во им. Сабашниковых, 1998. 472с.
5. Скорина. Л. Аналіз художнього твору: навчальний посібник для студентів гумантарних спеціальностей (філологія, літературна творчість. Тернопіль: навчальна книга. – Богдан, 2013 424с.
6. Шмид В. Нарратология. М.: 2003. 312с.
7. Самчук У. Вибрані твори. Х.: Вид-во «Ранок», 2009. 240с.
8. Лис В. Розповідь Уласа Самчука про українців стала відкриттям/ <https://daykyivua>.
9. Ткаченко Т. Модерністські пошуки Уласа Самчука у збірці «Віднайдений рай». <http://oaji.net/articles/2016/3992-1476381751.pdf>.

References:

1. Bilous-Harasevych M. My ne rozluchalys z toboiu, Ukraino: Vybrane 1952-1998. Detroit, 1998. -768s.
2. Hrabovych Hryhorii. Holosy ukrainskoi emihratsiinoi poezii. *Do istorii ukrainskoi literatury. Doslidzhennia, ese, polemika*. K.: Osnovy, 1997. 604s.
3. U Samchuk. Slovo pysmennyka. *Volyn*. 1942. 7 sichnia. S-4
4. Zhenett Zh. Fyhury. V 2-kh tomakh. T.1. M.: Yzd-vo ym. Sabashnykovykh, 1998. 472s.
5. Skoryna. L. Analiz khudozhnoho tvoruu: navchalnyi posibnyk dlia studentiv humanarnykh spetsialnostei (filolohiia, literaturna tvorchist, . Ternopil: navchalna knyha. Bohdan, 2013 424s.
6. Shmyd V. Narratolohyia. M.: 2003. 312s.
7. Samchuk U. Vybrani tvory. Kh.: Vyd-vo «Ranok», 2009.-240s.
8. Lys V. Rozpovid Ulasa Samchuka pro ukrainsiv stala vidkryttiam. <https://daykyivua>.
9. Tkachenko T. Modernistski poshuky Ulasa Samchuka u zbirtsi «Vidnaidenyi rai». <http://oaji.net/articles/2016/3992-1476381751.pdf>.